

MICHAEL LOSONSKÝ

FILOZOFIE A NÁLADOVÝ STAV LIDÍ*

Děkuji za příležitost pozastavit se nad otázkou „co je filozofie?“.

Když jsem uviděl název přednášky Josefa Petrželky „Filozofie je komentář k Platonovi“, napadl mě titul pro můj příspěvek „Filozofie není komentář k Platonovi: Náladový stav filozofů“. Opravdu si nemyslím, že filozofie po Platonovi představuje, jak tvrdil anglický filozof Whitehead, jenom poznámky pod čarou k Platonovým spisům. Ale nechtěl jsem, aby z názvu mého příspěvku někdo usoudil, že tvrdím, že pan kolega je – vzhledem k titulu jeho příspěvku – asi nějaký náladový filozof; myslel jsem pouze na sebe, na svou reakci odporovat, říci „ne“, říká-li pan kolega „ano“. To je ten náladový stav filozofů – a s tím už jsme u faktu o filozofii, s nímž chci začít, který bych chtěl vysvětlit a ocenit.

Musím se však nejdříve omluvit, že vám svůj příspěvek čtu. Čeština je sice moje doslova mateřská řeč, matčíným prostřednictvím jsem získal nejen řeč, ale nedávno i české občanství, avšak nemám české vzdělání. Narodil jsem se a vyrostl „venku“, jak se tady říká, na divokém Západě, mezi neuhlazenými kojoty v Coloradu a Wyomingu, kam lidé bez vzdělání asi patří. Studenti z mého semináře a přednášky určitě dosvědčí, že kdybych mluvil extempore, byl by to gramatický zmatek.

Ten fakt o filozofii, náladovém stavu, který mě zajímá, je pro začátečníky ve filozofii a jiné zájemce o filosofii, kteří na filozofii pohlížejí zvenku, úplná samozřejmost. Nikdo z nich by se nedivil, že jeden filozof vystoupí s určitou vědeckou jistotou a proklamuje s kladnými důvody teze *P*, kdežto následující filozof také víceméně sebejistě argumentuje, že *není pravda, že P*; nedivili by se, že celkově se ten protiklad nevyřeší. Každý filozof v obecnstvu si po vyslechnutí rozporných tezí *P* a *ne-P* udělá vlastní názor, buď se přidá k jedné anebo druhé straně, anebo se rozčílí nad tím, že oba ignorovali nějakou jinou tezi, která byla tam či tam jasně dokázána. Jednotlivě mají filozofové vlastní, důkladně zpracované přesvědčení a názory, ale když je vezmeme dohromady, tak nenajdeme shodu o pravdivosti teze *P*, anebo *ne-P*. U *ne-filozofa* se tím potvrzuje dojem, že filozofie není obor, v němž se sbírají pravdy a kde je pokrok v tom smyslu, jak mu

* Text byl přednesen na FF MU v Brně při příležitosti Dne filozofie UNESCO 15. 11. 2007.

rozumíme v přírodních vědách. Není konsenzus ve filozofii ani o filozofických tvrzeních, ani o metodě filozofického zkoumání.

Měli jsme na naší katedře v Coloradu seminář pro post-bakalářské studenty s názvem Filozofická metoda a roky jsme se hádali o jeho povinném obsahu, zda je jenom jedna filozofická metoda a zda se vůbec dá mluvit o filozofické metodě. Tak jsme seminář zrušili. Poslední stéblo, co rozbilo záda velblouda, byl můj ironický návrh, že bychom měli v rámci semináře o filozofické metodě vyučovat jen teorii množin, která v mém doktorském studiu byla povinná a považována za jedinou správnou filozofickou metodu.

Nejde jen o teď už klasický rozpor mezi tzv. analytickou filozofií a filozofií v tradici fenomenologie a existencialismu. Jde také o rozpory mezi filozofy v tradici analytické. Analytický filozof už nemůže brát za samozřejmost, že je něco takového jako pojmová analýza. Možná, že filozofie vědy představuje už dost filozofie, jak píše Quine. Jistě, analytický filozof se opírá o logiku. Ale o kterou logiku? Extenzionální, anebo intenzionální logiku? Je modální logika nutná? Je vůbec přijatelná? A když ano, která: S1, S3 anebo S5, v níž se zdá, že se dá i logicky dokázat existence Boží? A musím taky připomenout, že po Quinově kritice „analytické pravdy“ se jenom málo filozofů věnuje analytické filozofii v přesném smyslu toho názvu. Pod výraz „analytický filozof“ v užším smyslu nepatří známé osoby, které nějak nepřesně považujeme za analytické filozofy, jako např. W. V. O. Quine, Donald Davidson, Daniel Dennett a celá tradice naturalizované filozofie.

Tenhle rozporný stav filozofie a trápení s tímto stavem není nic nového. Je to ústřední bod Kantovy filozofie; Kant byl přesvědčen, že má recept na překonání náladového stavu filozofie. Troufám si tvrdit, že je to taky bod, okolo kterého se závratně vrtí filozofie Hegelova. Určitě rozporný stav filozofie a otázka, jak ho řešit, motivoval filozofy na počátku analytické filozofie: např. Gottloba Fregeho, Bertranda Russella, raného Wittgensteina a Rudolfa Carnapa, abych jmenoval pro mě velké osoby toho počátku. Že recepty na sporný stav filozofie nebyly a nejsou úspěšné, se dá lehce dokazovat i menší procházkou po nějaké současné filozofické krajince. Ale to si nechejme pro naše úvody do filozofie, kde to nevědomě potvrzujeme studentům, i když se pilně snažíme dokazovat opak.

Tady bude stačit krátká historka. Profesor Jaegwon Kim je velmi známá osoba v současné filozofii myslí a tzv. analytické metafyzice. Když byl nominován na cenu „Významný profesor“ na Michiganské univerzitě, výbor, který měl hodnotit nominaci, poslal jeho práce a curriculum vitae na externí odborné ohodnocení jejich vlivu a impaktu (dosahu, přínosu). Když se členové výboru sešli k rozhodnutí, vedoucí výboru, který nebyl filozof, se pozastavil nad tím, že na jedné straně každé externí ohodnocení potvrzuje, že Kim je bezesporu významný filozof s velkým mezinárodním impaktem, ale že na druhé straně ani jeden odborník-autor evaluace s Kimovou filozofií nesouhlasí! Kim cenu dostal – byl jmenován *Roy Wood Sellars Distinguished Professor of Philosophy*, ale to nestačilo k tomu, aby zůstal v Michiganu: za pár let ho nalákala Brown University. Je to důkaz náladového stavu filozofie a toho, že význam a úspěch ve filozofii si nevyžaduje souhlas filozofů.

Naopak, myslím si, že úspěch ve filozofii je postaven na náladovém stavu filozofie a že vůbec její úspěch je založen na tomto stavu. Ale proč se ten náš náladový stav vůbec hodnotí, cení, proč platí? Proč je dokonce i Den filozofie, když přinejlepším se shodneme jenom na tom, že se budeme vzájemně poslouchat a potom nesouhlasit a kritizovat?

Je to proto, že náladový stav filozofie a filozofů vyjadřuje náladový stav lidí, na němž je postavený. Autorem výrazu „náladový stav lidí“ je David Hume, najde se v jeho knize *Enquiry Concerning Human Understanding* (Zkoumání o lidském rozumu). Musím přiznat, že kdybych o nějakém filozofovi tvrdil, že filozofie je stále jen komentář k němu, tak by to byl David Hume. Kantovo dílo, nejen teoretická filozofie jeho první kritiky, ale i jeho praktická filozofie a filozofie úsudku, je určitě reakcí a pokusem o řešení problémů, které Kant našel u Davida Huma. Trápíme se stále s Humeovými problémy, a jistě bych se zcela nemýlil, kdybych tvrdil, že ještě dnes je hlavní otázka filozofa: Kant, anebo Hume?

Výraz „náladový stav lidí“ se nachází na konci *Zkoumání*, kde Hume píše, že i ten nejtvrďší a nejkonekventnější skeptik, *pyrrhonik*, se koneckonců „sám sobě zasměje a přizná, že všechny jeho námitky jsou jenom hříčka a nemají jiný smysl, než ukázat náladový stav lidí“ („he will be the first to join in the laugh against himself, and to confess, that all his objections are mere amusement, and can have no other tendency than to show the whimsical condition of mankind“). Hume pak pokračuje a přesněji vysvětluje tento náladový stav; nejdříve se však chci zastavit u termínu *whimsical*.

Zdá se, že český překlad má s anglickým slovem *whimsical* problémy. Příklad, který jsem přebíral, je od Vojtěcha Gaji z roku 1972; *whimsical condition* překládá jako „náladový stav“. Nový překlad Humova díla od Josefa Mourala z roku 1996 je na důležitých místech přesnější, v tomto ohledu však starší překlad nepřekonal. Moural překládá *whimsical condition* jako „prekérní situace“. Určitě tím zachytil něco z originálu. Prekérní situace bývají nešikovné a nemotorné, a to má Hume taky na mysli, ale troufám si říci, že slovu „prekérní“ chybí ten rozměr, který je určitě spojen s anglickým *whimsical*. A také musím dodat, že to není jenom nějaká *situace*, ale *stav* lidstva: *condition of mankind*. Takoví jsme.

Možná pomůže porozumět významu slova *whimsical* fakt, že v 17. století *whimsey* byl stav závratný, a proto také kolotoč anebo mladá žena mohly být nazvány *whimsey*. Je to stav, cituji teď slovník: nestálý, vrtošivý, rozmarný, podivínský, náladový, bizarní. Je to jako jízda na kolotoči anebo první láska.

Podle Huma jsou dvě věci závratné na stavu lidstva. Za prvé to, že lidé musí „jednat, logicky myslet a věřit“: *mankind... must act and reason and believe*. Nemohou nejednat anebo neusuzovat. Za druhé to, že tohle lidé musí, i když jim není dáno dojít uspokojení ohledně základu těchto výkonů nebo odstranit námitky proti nim: *they are not able... to satisfy themselves concerning the foundations of these operations, or remove the objections, which may be raised against them*. Musíme jednat a usuzovat a věřit, a musíme to dělat bez dokonalých důvodů.

Důvod, proč nejsme schopni dojít uspokojení, je ten, že na jedné straně naše jednání a přirozené postoje a na druhé straně naše usuzování s rozumem stojí v rozporu.

Rozum hledá dobré, nezvratné důvody, ale – argumentuje Hume – nejjednodušší mínění o vnější existenci je v rozporu s rozumem. Rozum není s to najít důkladné důvody pro tohle mínění, a konsekvantně vede ke skepticismu. Ale to, že existují věci mimo nás a nezávisle na naší mysli, je přirozená víra a předpoklad našeho jednání. Proto výtečným podvracením přehnaného skepticismu je podle Huma jednání, obstarávání a zaměstnání v běžném životě, ve společném světě.

Nemůžeme dobrými argumenty obhájit nejen náš přirozený postoj k existenci předmětů mimo naši mysl, ale ani jiné základní postoje, například že na základě pravidelných událostí v minulosti předpovídáme budoucnost. Ale když musím vstát z postele anebo se vyhnout kojotům, argumenty o vnější existenci mi nevadí a jednám na základě přirozených postojů a instinktů.

Ale zase nejde jednat jen na základě instinktu, bez rozumu. Lidé jsou nuceni usuzovat a uvažovat, hledat rozumné důvody, hájit přirozené postoje. Nejsme spokojeni s jednáním bez důvodů, a proto hledáme i něco, co nám rozum koneckonců nemůže najít. A tak se točíme mezi jednáním a rozumem. Tenhle kolotoč popisuje Hume jako osobní případ ve svém hlavním a velkém díle *Jednání o lidské povaze*. Je to text, který stejně jako text o náladovém stavu lidstva u nás každý student filozofie aspoň jednou probírá. Tady není tak známý, myslím, že není přeložený do češtiny, a proto jej chci trochu představit. Je opravdu dramatický a dojímavý, kde osobní a filozofické starosti splynou.

Musím přiznat, že je to jediný filozofický text, k němuž mohu chodit pro útěchu. Filozofie objasňuje, osvětluje, stimuluje, rozčiluje a někdy i uspává, ale až na zmíněný text nevidím ve filozofii nějakou útěchu. Útěchu hledám v hudbě, v přírodě anebo v truhlářské práci, ale ne ve filozofii. Zjistil jsem brzy, že ve filozofii není moc útěchy, když jsem ji hledal jako bakalářský student v *Útěše z filozofie* od Boëthia. Bylo to strašné zklamání. Boëthius je platonik a útěchu hledá a nalézá ve vlastním rozumu, avšak já jsem bohužel už tehdy neviděl žádnou spásu v rozumu, ať lidském či vlastním.

Hume tomu rozuměl. Popisuje, jak ho rozum zavedl do deprese a melancholie, jak se cítí ve své filozofii jako nějaká divná, neohrabaná obluda – „some strange, uncouth monster“ – vyhnaná z lidské společnosti. Když se podívá okolo sebe, vidí všude jenom spory, protiklady, hněv, pomlouvání a ponižování. Ale ani pohled do sebe, dovnitř, vůbec nepomůže. U sebe spatřuje jenom obavu, nejistotu a neznalost. Uvnitř jenom „strejček strach a teta obava“, jak zpíval Karel Kryl. Jsem tak slabý, píše mohutný David Hume, že všechny moje názory se samy rozpadávají. Každý krok dělám nejistě a při každé nové myšlence mám hrůzu z chyb a absurdit svého myšlení. Když je rozum úplně důkladný, nenajde dobré důvody ani pro vlastní činnost. Skončí v rozporu sám se sebou, protože na konci jednání a zkoumání najde jenom neobhajitelné návyky, předsudky, náklonnosti a instinkty.

Ale jak víme, v návycích a předsudcích leží velké nebezpečí. Víme, že z nich vyrůstají nejen chyby a absurdity, ale i velké zlo. Na druhé straně nemůžeme odmítat naše návyky a náklonnosti. Rozum se jimi podrývá a rozvrací, ale bez nich bychom nemohli činit a jednat: činit a jednat však musíme.

Můžeme se obrátit na lidské jednání jako jediný základ: na počátku je čin, akce, rozhodnutí – bez rozumu, který jen všechno podvrací? Je to řešení, které najdeme u filozofů různorodých, jako jsou Fichte i Nietzsche, pozdní Wittgenstein a existencialismus, William James i Giovanni Gentile. Ale Hume správně upozorňuje, že to není možné. Musíme jednat, ale musíme taky uvažovat a usuzovat. Bez rozumu, i abstraktního rozumu, není technika, věda ani filozofie, která, můžeme dodat, hraje úlohu při vzniku každé vědy: matematiky, fyziky, psychologie, informační a počítačové vědy, při vzniku biologie a lingvistiky. Bez rozumu nemůžeme zvažovat důvody, hodnotit, které jsou lepší a horší, vyvozovat konsekvence; je naším osudem, že to všechno musíme dělat.

Tak máme podle Huma na výběr: špatný, falešný rozum, anebo žádný rozum. Bez rozumu se dostaneme do absurdity, a s rozumem se tam dostaneme rovněž. To je ten náladový, vrtošivý, překerní, ale i rozmarný stav lidstva. Jak ho Hume řeší? Jdu večerět, zahraji si backgammon, jdu si pohovořit s přáteli a zapomenu na filozofii, píše Hume. Ale po čase nemůže si pomoci a vrátí se k hledání důvodů a hájení principů a základů svého jednání. Rozum se stále ptá „proč?“, a kdyby se přestal ptát a hledat důvody jednání, také by ztratil radost ze života, přesně tak jako kdyby se přestal bavit s přáteli bez filozofických obav. Hume zkouší mírnit ten závratný kolotoč, ale je to náš osud víceméně se takhle točit mezi rozumem a jednáním.

Na základě náladového stavu lidstva Hume také vysvětluje rozporný stav filozofie. Na začátku *Zkoumání o lidském rozumu* rozlišuje mezi „snadnou a zřejmou filozofií“ a „přesnou a nesrozumitelnou filozofií“. Snadná filozofie dává převahu faktu, že člověk je zrozen k činu, a hledí lidstvo poučit a napravit. K tomu účelu je „snadná filozofie“ malovaná v nejkrásnějších barvách a psaná prostředky básnictví a výmluvnosti. Ta „těžká, abstraktní filozofie“ dává převahu faktu, že máme rozum, který hledá nezvratné důvody a usiluje hájit naše postoje a podnikání. K tomu účelu dává přednost přesnosti před obecnou srozumitelností a také pravdě před praktickým impaktem v zaměstnání a jednání. Být rozumný tady neznamenaá přizpůsobit se běžnému chování a myšlení, nevystoupit z řady apod. Zde to znamená splňovat požadavky zkoumání a hledání pravdy: mít dobré důvody, jasné a přesné pojmy, být důsledný a konzistentní apod.

Ten rozpor mezi technickou a populární filozofií je ještě s námi, ale nebudu dávat příklady, protože to vždy uráží. Jsou ještě jiné rozpory zakořeněné v tom napětí mezi činností a rozumem. V knize *Linguistic Turns in Modern Philosophy* (Jazykový obrat v moderní filozofii) jsem sledoval podobné napětí ve vývoji filozofie řeči a vzniku lingvistiky a moderní logiky. Na jedné straně je řeč dočasná a pomíjivá představení anebo konání. Z toho pohledu je podstatou řeči výskyt řeči. Na druhé straně je to také pravidelný, abstraktní a racionální systém, který vyjadřuje naše kompetence, i když je naše konání k tomu úplně nedostatečné. Moderní doba má několik pokusů sepnout a koordinovat tyto aspekty, ale fakt je, že se to ještě nepodařilo. Možná nejmarkantnější vyjádření tohoto náladového napětí je rozdíl mezi raným a pozdním Wittgensteinem anebo post-moderní postoj k řeči a běžný postoj analytické filozofie, i když si musíme tady dávat

pozor, protože i zde přednost komunikačního výkonu anebo výskytu vede k závěru, aspoň ve filozofii Donalda Davidsona, že řeč, jak si ji filozofové a lingvisté běžně představovali, neexistuje.

Není to krásný příklad náladového stavu filozofie?

Ale není to jen stav filozofie, je to také vyjádření náladového stavu lidstva. Napětí mezi rozumem a činem se týká nás všech a vidíme to všude, i v politice. Troufám si říci, že hodně politických konfliktů je založeno na rozdílech v tom, kolik racionální jistoty, jasnosti a přesnosti lidé potřebují. Jeden riskuje méně a potřebuje mít jasnější a přesnější argumenty než začne jednat, a druhý nepotřebuje tolik důvodů, riziko jednání mu nevádí, riziko myšlení mu vadí víc.

Napětí mezi rozumem a jednáním není jediný důvod náladového stavu lidstva a filozofie. Jiný rozpor existuje mezi lidskou subjektivitou a objektivitou. Soudíme náš svět z hlediska první osoby: já myslím, já vidím, já cítím atd. Ale také děláme úsudky v třetí osobě: on je takový, věc je taková, situace zase onaká. V současné filozofii je tento rozpor teď nejostřejší ve filozofii myslí a je zajímavé, jak po více než třicetiletém vývoji je v ní ten problém hluboce zakořeněný jako starý selský křen. Problém se jeví všelijak, tady aspoň jeden příklad: Když si myslím, že mě teď bolí hlava, znamená to, že mě teď také opravdu hlava bolí? Když se mi teď zdá, že teď mám myšlenku o něčem, např. o vodě, znamená to, že teď opravdu myslím o vodě? Abychom trošku pocítili tento problém, představte si, že stojí proti sobě na jedné straně odborný a objektivní úsudek třetí osoby, doktora nebo vědce, který kolegovi o vás tvrdí, že teď nemáte bolesti, a na druhé straně váš upřímný úsudek v první osobě, že teď bolesti máte. Doktor o mně tvrdí, že bolesti nemám, ale já je přece cítím! Které tvrzení je trumf?

Napětí mezi subjektivitou a objektivitou se pěstuje ve filozofii, ale je to jen destilace náladového stavu lidstva vůbec, které prožívá a stále se vyrovnává s tímhle napětím v rozličných formách, a i s jinými základními protiklady, například s rozparem mezi individualitou a společností. Jsou to rozpory, které naruší všechno naše úsilí, ale nikdy se nevymytí, ani vědou, ani náboženstvím, ani politikou, ani ekonomikou, ani uměním, ani technologií. Například rozpory mezi vědou a náboženstvím nám nevyřeší ani věda, ani náboženství, a každý pokus o jednostranné řešení ten rozpor jenom vyostří. A to platí i pro politiku a ekonomiku.

Filozofie ale ty rozpory rozebírá a respektuje. A tady se musí hledat úloha a hodnota filozofie. Filozofové společně, i každý svým způsobem, sbírají a pěstují, objasňují a upřesňují ten náladový stav lidstva. Tak k němu přispívají, ale dělají ho jasnější a srozumitelnější. A protože jsou sami náladoví, filozofové ten stav vyvažují. Když je moc jistoty, pochybují. Když se rozum podrývá a škodí lidské činnosti, ukazují na hranice rozumu a nutnost lidského jednání. Když zase převládne nerozumné a rychlé jednání, filozofie začne brzdit a zpomalovat. Když společnost hnije, filozofie se radikalizuje, a když se společnost bouří, filozofie hájí pokoj a klid. To neznamená, že filozofie je vždy úspěšná, ale je to naše úloha a za to nás lidé platí, oceňují, hodnotí. Proto se slaví i Den filozofie. Nejen filozofové ctí a schvalují ten náladový a překerní stav lidí. Všichni ho ctíme, protože v tom stavu, a o to přece nakonec jde, spočívá naše humanita a svoboda.

PHILOSOPHY AND WHIMSICAL CONDITION OF MANKIND

Philosophy today and throughout its history is marked by a significant degree of disagreement on all the major philosophical questions, including disagreement regarding the appropriate method for answering philosophical questions. This state of philosophy, however, is an expression of what Hume called the “whimsical condition of mankind” and the important value and function of philosophy is that it recognizes, cultivates, and clarifies this condition. Hume discusses the tension between reason and action as a source of this condition, but there are others, including the tension between subjectivity and objectivity that divides contemporary philosophy of mind.

Michael Losonský
University of Colorado

